

دهنگی دژو دهنگی بهتال

ناسر حهفید

لهو لاتیکی دیموکراتییدا که هاو لاتییهک دهنگدهدات دهنگهکهی بهر ههمی میژوویهکی خهباتی دیموکراتییه له کوردستانیش هاو لاتیانی یاسایی دهنگدهدن، بهلام میژوویهکی خهباتی دیموکراتیی له پشت دهنگهکانیانهوه نییه. تهکنیکی ههلبژاردن و دهنگدان له دوو ولاتی جیاوازا دهکریت و هکو یهک بن. بهلام نهجی دوو دهنگدان، که یهکهمیان بهر ههمی میژوویهکی دیموکراتییهو دووهمیان بی میژووه، زحمهته و هکو یهک بن.

نایا نهینی نهوه چیه که یهک تهکنیکی ههلبژاردن و دهنگدان له دوو ولاتی جیاوازا دوو نهجی جودا دهخهوه؟ پرۆسهی ههلبژاردن که کوتایی به دهنگدان دیت سه نهجی له ریگای کوکردنهوهی دهنگهکانهوه چ مادهیهک بهر ههم دینیت و چیان لی دروستدهکریت؟ بو نهوهی وهلامی نه پرسیارانه بدهینهوه، دوو نمونه دهخهینه بهر چاو که له ههر دووکیاندا تهکنیکهکانی دیموکراتیی بهکار دین، بهلام نهجیامهکان جودان، یهکهمیان سوید دووهمیان کوردستان.

سوید

لهسوید له سه مهتادا تهنیا نهو پیاوانه مافی بهشداریکردنی ههلبژاردنی بهر لهمانیان ههبووه که له لایهکهوه مافی دهنگدانی شارهوانیان ههبووه له لایهکی ترهوه مارجی دهراستهییان به شتیهیهک له شتیهیهی خوارهوه تیدا بووه:

یهکهم: نهو کهسانهی که داهاتی باجدرای سالانهیان به لایهکی کهمهوه 800 کرۆن بووه. دووه: یاخود خاوهنی مولک بوون که به لایهکی کهمهوه نرخه باجیان 1000 کرۆن بووه. سنیهم: یان نهو پیاوانهی ئیجارهی خانووبهریهکی کشتوکالییان ههبووبیت که لایهکی کهمی نرخه باجی 6000 کرۆن بووبیت و به لایهکی کهمهوه ماوهی ئیجارهکهی چوار سال بووبیت.

نهو نمونهیه چهند خالیک به نیمه دهلیت:

یهکهم: مافی ههلبژاردن ناومخنیکی دهراستهیی ههبووه. ههروهکو چون پاره کاری تیدا کو بووهتهوهو هیزی کرینی ههیه، ئاواش نهو دهنگانه پشتبسته به مادهی ئابووری هیزی بریاریان ههبووه لهسیاستدا.

دووه: مادام مافی بهشداریی لهههلبژاردندا ناومخنیکی دهراستهیی ههبووه، کهواته توانای دهنگدان بهند بووه به هاتوونههاتی ئابووری ولاتهکهوه. تهماشای نهو راستییانه بکه:

له سوید سالی 1866 کهمتر له (6%) ی دانیشتوانی ولات یان کهمتر له (20%) ی پیاوی سهرو 21 سال توانای دهنگدانی ههبووه. بهندبوونی ژمارهی دهنگ پیاووهکان به دهراستهوه به روونی خوی له باری ئابووریدا پیشانداوه. ههتا سالی 1880 به هوی نههاتی کشتوکالهوه بازنهی دهنگدان بچوک بووه. بهلام هاتی ئابووری له دوای نهو میژووهوه بازنهی مافی دهنگدانی به تاییهتی لهشارهکاندا فراوان کردوه. تهقینهوهی پیشهسازی له پشت نهو پیشکهوتنهوه بووه، موچهی گهیاندووته لوتکهی. سالی 1884 زیاد له (7%) ی دانیشتوان و زیاد له (24%) ی خهلیکی سهرو 21 سالهوه مافی دهنگدانی ههبووه. بهلام سالی 1887 نهو ریژهیه هاتووهتهوه بو خوار (6%) ی دانیشتوان و زیاد له (22%) ی سهرو 21 سال. دووباره تهقینهوهی پیشهسازی دووه لهسالانی (1890) دا بازنهکی فراوان کردوهتهوه. ژمارهی سالی 1884 بو یهکهمجار لهسالی (1889) دا بیزاوهتهوه، نهوسا گهیشته زیاد له (7%) ی خهلیکی زیاد له (25%) ی سهرو 21 سالهوه (2:11) نیستا له سوید ههموو کهسکی یاسایی به پیاوو ژنهوه مافی دهنگدانی ههیه.

لیردا له په پوهندی بهو زانبار یانهی سهره ودا هم پر سیاره دروسته بیټ: نایا نهوه پیشکوهنتی نابووری ولاته که په که مر جی دهرامه تی بو هممو که سینگ مسوگر کردوه که توانای دهنگدانی هه بیټ؟ وه لام: پیشه کی نه خیر.

دواتر میژووی بهر بلاو بوونه وهی مافی دهنگان بو هممو پیاوکی سهر و 21 سالو پاشان بو نافرته، له سهر پرسپیی نهو ناوخنه دهرامه تییهی سالی 1866 نهروشت. به رسته یه کی تر، نهوانه مافی دهنگان یان له بهر نهوه به ده ستنه هیناوه، چونکه توانیو ویانه ناوخنکی دهرامه تی په یدا بکن. نهگر و ابوویه ده بوو مافی دهنگان هه میسه هی دهو له مهنده کان بیټ و کهسانی لاتو بی دا هات مافی به شدار بیان نه بیټ له هه لیزار دندا. لیردا دوو خال گرنگه که بیخمه روو:

یه که م: پیشکوهنتی کو مه لگا نهو مرجه دهرامه تییه مرو فکر دانهی شکاند که دانرا بوون بو نهوهی که که سینگ پشت به ست بیان بتوانیټ دهنگدات. بهر بلاو بوونه وهی مافی دهنگان بو هممو پیاوکی یاسایی و پاشان بو نافرته ان لهوه دهر چوو که به پیی نهو مرجه دهرامه تییه بیټ که دهسه لاتی مروث سه پانده بووی.

دووم: مافی دهنگان مرجه دهرامه تییه کانی شکاندو بلاو بووه وه بو هممو که سینگ یاسایی به پیاوو ژنه وه. به لام نهوه نه بووه هو ی نهوهی دهنگه کان، که پشت به ست بوون به دهرامه ته وه، به تال بوو بیټن و هیزی بریار یان تییدا نه ما بیټ. نه مهش له بهر یه ک هو: مافی به شدار یی له هه لیزار دندا ناوخنه دهرامه تییه که هی گوری به وه به «مافی سروشتی» دهنگ نیتر پشت به ست به مادهی مافی سروشتی، که یه کینگ له فورمه کانی یه کسانیه، هیزی بریار ی و هر گرت. سیاسه ت و حوکم لهوه دهر چوون که ریژه یه کی که می کو مه ل پشت به ست به دهرامه تی نابووری به شدار یی تیادا بکن و بریار ی له سهر بدن. نهو بلاو بوونه وهی مافی به شدار یی له حوکمدا بوو به هو ی نهوهی که چینه کانی تری کو مه ل و نایدو لوژی جیاواز دهنگ بو خو یان بدن و سهر نه نجام دهسه لات له دهستی تا قمی کدا نه می نیته وه. نه مهی که به ده میس ناسانه له راستییدا هی لکی سهر مکی میژووی نا کوکی و به یه کدانی کو مه لانی خه لکه. تور بیون فالیندر (Torbjörn Valliner) ده لیت سالی 1920 سوید بوو به بهر یو بهر ایه تی خه لک. نهو پیشکوهنته در یژ خایه نو به هه نگاوه به ره و دیمو کراتی به دوو هیلی سهر مکییدا هاته پی شه وه. یه که میان دوا نامانجی په ر له مینتار یزم بوو که له دهسه لاتی مه لیک خو یه وه ده ستی پیکرد بو په یدا بوونی حوکم ته ک که جی متمانه ی په ر له مان بیټ. نهو نامانجهش سالی 1917 هاته دی. له هیلی دوو هه میسه وه نامانجی کو تایی مافی گشتی و و مکیه کی دهنگی پیاوو ژن بوو که سالی 1921 هاته دی (2:11).

ریژه ی دیمو کراتی له هه لیزار دن و دهنگاندا به راده ی هه بوونی مافی سروشتی ده پیوریت که له دهنگدانی سالی (1866) دا نه بووه. که واته؛ ماده ی دیمو کراتی مافی سروشتیه. ههرومه کو چون به بی ماده ی چیمه نتو ناتوانین خانویه کی چیمه نتومان هه بیټ، ناو اش به بی ماده ی مافی سروشتی ناتوانیټ سیسته یکی دیمو کراتی دابمه ز ریت.

کورستان

میژووی پیشکوهنتی کو مه لگا له ژماره یه ک ولاندا دیمو کراتی له گه ل خو یدا دامه ز راند. فه پله سوفی نیگلزیی چون ستیوار د میل دهر باره ی دیمو کراتی سیاسی باس ده کات که له کوندا کو مه لانی خه لک له خو یان سهر دار یکیان دروسته کرد بو نهوهی له دوژ منی دهر موو ده ستر یژیی نه دمانی کو مه لکه خو ی بیان پار یزیت. به لام کاتیک دهر کهوت که نهو دهسه لاته ره هایه خوشی بووه به مه ترسی نیتر پیشکوهنتی خه لک رووی لهوه کرد که بریار و حوکم بخاته ژیر دهستی خو یه وه. به لام چونکه بریار دان له رووی پراکتیکه وه زحمه ته هه موو جاریک دهنگی بو بدریت، بو یه جه ماوهر نوینه ی خو ی هه لده بر یزیت بو نهوهی داموده زگاوه دهسته لاتیکی کاتی و دروست بیټ که هه ر جه ماوهر خوشی بتوانیټ لای بیات.

که واته ده توانین بلین: ته کنیک و داموده زگا کانی دیمو کراتی له بنه رته دروست بوون بو بهر هه مه یانی بریار ی خه لک و حوکمی خه لک به شیوه یه کی ناراسته خو. به لام خودی نهو ته کنیک و داموده زگایانه ی که له دیمو کراتییدا

به‌کار دین هیچ نالین دهر باره‌ی هه‌بوون و نه‌بوونی دیموکراتی. سه‌دام حسین، به‌شار ئه‌سه‌دو چه‌نده‌ها نمونه‌ی دیکتاتوری تر هه‌ن که هه‌لبژاردنیان کردووه، په‌رله‌مانیان هه‌بووه، پارتی تریان ریگا داوه‌و که‌چی سیستمه‌که‌شیان دیکتاتوری بووه. له‌هه‌لبژاردنی ئه‌مرو‌ی کوردستاندا بو په‌رله‌مانی کوردستان که 2009/07/25 ده‌نگدا، پینج که‌س خوی هه‌لبژاردبوو بو سه‌روکی هه‌ریمی کوردستان، 24 لیست هه‌بوو ده‌نگی بو بدریت، ژماره‌یه‌کی زور له‌ روژنامه‌و گو‌فار دهر ده‌کریت، نازادی بیرورای ریگادراو هه‌یه، له‌کاتی ده‌نگدانا فشار نه‌خراوته سه‌ر که‌س. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ئه‌مانه‌ نیشانه‌ نین بوئوه‌ی که دیموکراتی له‌کوردستاندا هه‌یه. هه‌لبژاردن کاتیک هه‌لبژاردنیکی دیموکر اتانه‌یه که ریرو بیت بو ئاماده‌کردنی مافی سروشتی مرؤف. کیشه‌که ریک له‌ سیستمی تانکی و راکیشانی ناو ده‌چیت. ئه‌وه‌ی باسی دیموکر اتی ده‌کات تانکی و بو‌ریه‌کان نییه، به‌لکو ئه‌و ئه‌وه‌یه که له‌ بو‌ریه‌کان دیته‌ خوار هه‌. له‌ولاتانی دیموکر اتییدا تانکی هه‌لبژاردن مافی سروشتی تیا، به‌لام نایا به‌لو‌عه‌کانی ده‌نگدان له‌ کوردستان چیا پادا دیته‌ خوار هه‌و چیا لئ دروسته‌کرین؟

له‌ سوید مافی به‌شداری له‌ هه‌لبژاردندا له‌ کۆمه‌لیکی دهر امه‌تدار هه‌ ده‌ستیپیکرد بو بلابوونه‌وه بو هه‌موو هاو‌لاتیه‌کی یاسایی به‌ پیاوو به‌ ژنه‌وه وه‌کو یه‌ک. ئه‌مه‌ش له‌ سالی (1866) هه‌ تا سالی 1921 خه‌باتیکی سه‌ختی 55 ساله‌ی ویستوه. به‌لام له‌ کوردستان بو یه‌که‌مجار 1992/05/19 هه‌لبژاردنی په‌رله‌مان ساز کرا. له‌م هه‌لبژاردنه‌دا، که ژماره‌یه‌کی زور به‌شداری تیا دا کرد، هه‌موو که‌سیکی یاسایی ژنو پیاوو وه‌کو یه‌ک ده‌نگیاند. دیا به‌ بو ئه‌وانه‌ی که‌وا ده‌زانن دیموکر اتی هه‌لبژاردنه‌ جیگای سه‌ر سو‌رمانه‌ چون سیستمیکی حوکم که له‌ولاتانی تر خه‌باتیکی زوری ویستیت که‌چی لای ئیمه‌ هه‌روا به‌ناسانی وه‌کو چادریک هه‌لبدریت؟

ئه‌وه‌ی جیاو‌زی له‌ ئه‌نجامدا دروسته‌کات ته‌کنیکی هه‌لبژاردنو ده‌نگدان نییه، به‌لکو خودی ده‌نگه‌کانه‌ ده‌نگ له‌ولاتی دیموکر اتییدا پشتبه‌سته‌ به‌ ماده‌ی مافی سروشتی، به‌لام له‌و و‌لاتانه‌دا، که ته‌کنیکه‌کانی دیموکر اتی بو مه‌به‌ستی ده‌سته‌به‌سه‌ر اگر تن به‌کار ده‌هینرین، ده‌نگ به‌تاله‌ سه‌ر کرده‌ی حیز به‌کان خویان تاکه‌ بریار دهرن له‌حیز به‌کانیاند. ئه‌ندامانی مه‌کته‌بی سیاسی ته‌نیا کورسیان پی پرکراوئه‌وه. ئه‌و په‌رله‌مانانه‌ش که ئه‌م پار تانه‌ دروستیان کردوون، ته‌نیا ناویان په‌رله‌مان بووه، ده‌نا فورم بوون بو بریارو ویستی سه‌روکی پار ته‌کان.

ستر اتیزی خه‌باتی دیموکر اتی له‌ولاتیکی وه‌کو سویددا بریتی بووه له‌ بلابوونه‌وه‌ی مافی به‌شداری له‌هه‌لبژاردندا بو هه‌موو که‌سیکی یاسایی. به‌لام له‌کوردستاندا، که هه‌موو که‌سیکی یاسایی مافی به‌شداری هه‌یه له‌ده‌نگدانا، ده‌بیت ستر اتیزی خه‌باتی دیموکر اتی پر کرده‌وه‌ی ده‌نگه‌ به‌تاله‌کان بیت.

له‌ ده‌نگی پر به‌ ماده‌ی سروشتی دیموکر اتی دروسته‌بیت، ئه‌ی نایا له‌ ده‌نگه‌ به‌تاله‌کان چی دروسته‌کریت؟ نایا به‌تالی خوی نابیته‌ ناوه‌رؤک؟

پوخته‌ی باس

ئه‌وه‌ی باسی دیموکر اتی ده‌کات مافه‌ سروشتیه‌کانی مرؤفه‌ ده‌زگای په‌رله‌مان، پرۆسه‌ی هه‌لبژاردنو ده‌نگدان ئه‌وه‌نده‌ دیموکر اتیانه‌ن که بنوانن مافی سروشتی مرؤف ئاماده‌ بکهن. ئه‌گینا خودی ئه‌و ئامرازانه‌ بی لایهنن، ده‌توانرین ریک بو مه‌به‌ستی پچه‌وانه‌ی دیموکر اتیش به‌کار به‌هینرین. وه‌کو شوشه‌ی به‌تال وان، چون ده‌توانرین دهرمانیان تیبکرین ئاواش ژه‌هر.

له‌ولاتانی دیموکر اتییدا که ده‌نگ ئه‌نجامی میژوویه‌که پشتبه‌ست به‌ مافه‌ سروشتیه‌کانی مرؤف هیزی بریاری هه‌یه. به‌لام له‌و و‌لاتانه‌دا که دواکه‌وتویی خودی کۆمه‌لگا بینای ده‌سته‌لاتیکی ره‌های داناوه، ئامرازه‌کانی بابته‌ی په‌رله‌مان، هه‌لبژاردنو ده‌نگدان به‌کار ده‌هینرین بو جیگیرکردنی ده‌سته‌لات. ده‌سته‌لاتیک که کورد بو ملکه‌چی خوی دروستیکر دیت زحمه‌ته‌ به‌ شیر و خه‌تی هه‌لبژاردنیکی حوکمی لیباته‌وه. ده‌نگ له‌ناو ئه‌م سیستمه‌دا پشتبه‌ست نییه به‌ مافی سروشتی، به‌تاله‌ وه‌کو چون پار ه‌ی یاری مندالان هه‌چی پی ناگر دریت، ئه‌میش هیزی بریاری تیا نییه. به‌لام بی نه‌ینی نییه که ده‌سه‌لاتیک جه‌ماوه‌ی خه‌ک به‌ر هه‌رووی سندوقی ده‌نگدان ده‌کاته‌وه. له‌ راستییدا ده‌نگی به‌تال تومارکردنی ملکه‌چی به‌و ده‌سه‌لات.

nala1922@hotmail.com

Tuesday, August 04, 2009